

فناوری دیجیتال و ارتقای پژوهش‌های نهج‌البلاغه

پنجمین نشست از سلسله نشست‌های نهج‌البلاغه پژوهی دیجیتال در نمایشگاه بین‌المللی قرآن کریم



به کوشش: هیئت تحریریه فصلنامه ره‌آورد نور



ره‌آورد نور ۹۰

فصلنامه اطلاع‌رسانی، آموزشی و مطالعات رایانه‌ای علوم اسلامی

اشاره

به همت مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور)، پنجمین نشست از سلسله نشست‌های نهج‌البلاغه پژوهی دیجیتال در نمایشگاه بین‌المللی قرآن کریم برگزار شد. این جلسه، با موضوع «فناوری دیجیتال و ارتقای پژوهش‌های نهج‌البلاغه» و سخنرانی حجت‌الاسلام والمسلمین استاد احمد غلامعلی، عضو هیئت علمی دانشگاه قرآن و حدیث و معاون پژوهشی پژوهشکده علم و معارف حدیث دارالحدیث انجام گرفت.

آنچه در این نوشتار می‌خوانید، خلاصه‌ای از مهم‌ترین مطالب مطرح‌شده و نیز گفت‌وگوی صورت‌گرفته با ایشان در حاشیه این نشست است که امیدواریم برای خوانندگان و علاقه‌مندان گرامی قابل استفاده باشد.

معرفی

«بنده احمد غلامعلی هستم. مدت‌ها با مرحوم حضرت آیت‌الله ری‌شهری (ره) در مؤسسه دارالحدیث همکاری داشتم و تقریباً از سال ۱۳۷۸ در زمینه نهج‌البلاغه کارم را آغاز کردم. سال ۱۳۸۴ اولین کتاب بنده با عنوان شناسنامه نهج‌البلاغه برای مقطع کارشناسی توسط نشر سمت چاپ شد. بعد از این کتاب، به سفارش وزارت علوم، کتابی با عنوان شناخت نهج‌البلاغه برای دروس دانشگاهی با گرایش نهج‌البلاغه تدوین نمودم که چاپ شد. البته تدریس، تحقیق، داوری و راهنمای پایان‌نامه‌ها و حتی سخنرانی هفتگی را هم بر محوریت نهج‌البلاغه دارم و ادامه می‌دهم.»

چستی پژوهش

حجت‌الاسلام والمسلمین استاد احمد غلامعلی، در ابتدای سخن با ارائه تعریفی از اصطلاح «پژوهش» گفت:

«این طور نیست که تا از کلمه پژوهش استفاده می‌کنیم، مفهومش این باشد که عده‌ای برای گذران وقت شروع به مطالعه کتاب‌هایی کنند و اوراقی بنویسند.

حقیقت، این است که پژوهش در جایی معنا دارد که علم در آن به رسمیت شناخته می‌شود و مورد مراجعه و مطالبه قرار می‌گیرد؛ به‌عنوان مثال، در نهج‌البلاغه، حضرت امیرمؤمنان (ع) می‌فرماید: «يَا بُنَيَّ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكَ الْفَقْرَ.» معنای این عبارت چیست؟

کلمه «أخاف» در عربی، به معنای دل‌نگرانی و اضطراب است؛ نه ترس بزدلانه؛ یعنی نگرانم که فقیر شوی. چرا این نگرانی را دارند؟ «فَأَسْتَعِذُّ بِاللَّهِ مِنْهُ فَإِنَّ الْفَقْرَ مَنَقَصَةٌ لِلدِّينِ، مَذْهَبَةٌ لِلْعَقْلِ، دَاعِيَةٌ لِلْمَقْتِ.» فقیر، به سه عارضه مبتلاست: اول، کمبود و نقصان در دین. هرچه هم تبلیغ شود، باز فقر به او اجازه نمی‌دهد دین را کامل داشته باشد؛ چون در مواردی باید از مال بگذرد. همچنین، نقصان عقل می‌آورد و هرچه برای چنین کسی استدلال کنیم، باز هم فقرش مانع پذیرش او می‌شود. عارضه سوم اینکه فقر، موجب نافرمانی و شورش و هلاکت است.

این کلام را حضرت به فرزندش محمدبن حنفیه فرموده است. حالا پژوهش چه معنا می‌دهد؟ یعنی دانایی و علم را به ما بدهد که در زندگی گره باز کند؛ به‌عبارتی، همین حکمت حضرت را در جامعه و زندگی خود بتوانیم کاربردی کنیم. علم باید بتواند کاری را در سطح جامعه راه بیندازد و اگر این گونه بود، می‌توان گفت پژوهش، به‌خوبی اتفاق افتاده است. غرب، از فناوری طوری استفاده کرده که دیگران به سلطه او اقرار می‌کنند؛ چرا؟ زیرا دانش و فناوری غرب، در متن زندگی

ورود به تحقیقات فناورانه توسط مرکز نور، در زمانی اتفاق افتاد که هنوز دانشگاه‌های ما به این سمت نرفته بودند. به یاد دارم مرحوم آیت‌الله اشتیاردی در حین تدریس، روایتی را گفت و منبع آن را می‌خواست پیدا کند. یکی از دوستان در آن زمان، با نرم‌افزار نور این حدیث را پیدا کرد و فردا برای استاد آورد



افتاده است. هر یادگیری باید یک پیوست عملی با خود داشته باشد و در زندگی تأثیرگذار باشد.»

پیشتازی مرکز نور در فناوری دیجیتال

عضو هیئت علمی دانشگاه قرآن و حدیث، فناوری دیجیتال را نعمتی بزرگ دانست که خوشبختانه، حوزه علمیه و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی در آن پیشتاز بوده است. ایشان گفت:

«ورود به تحقیقات فناورانه توسط مرکز نور، در زمانی اتفاق افتاد که هنوز دانشگاه‌های ما به این سمت نرفته بودند. به یاد دارم مرحوم آیت‌الله اشتیاردی در حین تدریس، روایتی را گفت و منبع آن را می‌خواست پیدا کند. یکی از دوستان در آن زمان، با نرم‌افزار نور این حدیث را پیدا کرد و فردا برای استاد آورد. آیت‌الله اشتیاردی که سابقه حضور در گروه تدوین کتاب جامع احادیث الشیعه را داشت و با حدیث‌پژوهی سنتی آشنا بود، تا چند روز با تعجب به دوست ما می‌گفت: «یک‌شبه همه کتاب‌ها را خواندی؟ چه جوری این روایت را پیدا کردی؟» ایشان اصلاً تصور نداشت که ابزاری بتواند روایت مورد نظرش را به سرعت پیدا کند.»

ورود پیدا کرده و استفاده می‌شود. در واقع، هدف رسالت انبیای الهی نیز مشارکت دادن تعالیم الهی در متن زندگی بوده است: «هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ». یعنی قرار است دین بر همه روش‌ها چیره شود. حالا پژوهش معنا پیدا می‌کند که متن دینی به گونه‌ای تبدیل به علم و دانایی شود که جامعه در مقابل دیگر روش‌ها و دانش‌ها، احساس چیرگی و غلبه داشته باشد؛ نه احساس حقارت و ضعف. پس، پژوهش، تنها به نوشتن و بیان کردن نیست؛ بلکه مشکل‌ها را باید یافت و از متن دین نیز راهی برای آنها پیدا کرد.»

منابع دینی در پژوهش

استاد احمد غلامعلی در ادامه، به بیان منابع دینی که برای پژوهش استفاده می‌شوند، پرداخت و افزود:

«منابع دینی ما، عبارت‌اند از استناد به متن و تعقل برگرفته از قرآن کریم؛ چنان که می‌فرماید: «وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ (ملک، آیه ۱۰)؛ و گفتند اگر از راه سمع (شنیدن) یا از راه تعقل پیش می‌رفتیم، اهل دوزخ نبودیم.» دوزخ، نه فقط در آخرت که همین جا هم به وجود می‌آید؛ یعنی علم می‌سوزد و به کار نمی‌رود. چگونه می‌توان سمع داشت؟ این گونه که از کتاب و سنت بهره ببریم و یکی از مصداق‌های کامل سمع و سنت، کتاب شریف نهج‌البلاغه است. حضرت می‌فرماید: «لَا تَجْعَلُوا عِلْمَكُمْ جَهْلًا وَ يَقِينُكُمْ شَكًّا إِذَا عَلِمْتُمْ فَاعْمَلُوا وَ إِذَا تَيَقَّنْتُمْ فَأَقْدِمُوا؛ علم خویش را به جهل، و یقین خود را به شک تبدیل نکنید. هرگاه یاد گرفتید، به آن عمل کن و زمانی که یقین کردی، اقدام نما.» پس، علم بدون عمل، یعنی تبدیل علم به جهالت؛ یعنی کفران علم.

برگردیم به کلام اول حضرت که از فقر فرزندش ترس دارد. اگر از صدمات فقر با کلام حضرت مطلع شدم و برنامه‌ای ریختم تا به فقر مبتلا نشوم، پژوهش اتفاق



و ارائه نموده است. بزرگان ما در گذشته، عمر خودشان را در مسیر منبع‌شناسی صرف کردند؛ ولی حالا با کمک فناوری و رایانه، شناخت منابع این کتاب، بسیار عمومی و آسان شده است. این امر، در تصور گذشتگان هم خطور نمی‌کرد.

فهم کلام نهج‌البلاغه نیز تحت تأثیر فناوری است. برخی از بیانات حضرت گاهی برای انسان شک به وجود می‌آورد که واقعاً چنین کلماتی از ایشان صادر شده؟ چه باید کرد؟ باید نسخه‌ها را بتوانیم مقایسه کنیم و بفهمیم کدام نسخه، کلمات حضرت را به‌درستی آورده است. نهج‌البلاغه، کتاب بسیار پُرنسخه‌ای است و هیچ کتاب دیگری در شیعه، چنین حالتی ندارد. تقریباً ۸۰ نسخه خوب از این کتاب وجود دارد. گردآوری نسخه‌ها، کار آسانی نیست و نخواهد بود. اگر فناوری را نداشتیم، چقدر باید به کتابخانه‌ها مراجعه می‌کردیم؛ ضمن اینکه برخی کتابخانه‌ها نسخه خودشان را در اختیار هرکسی قرار نمی‌دهند. چقدر هزینه و عمر باید صرف این موضوع می‌شد؛ ولی در یک نرم‌افزار، همه این نسخه‌ها گردآوری شده و محقق به راحتی عبارت به عبارت نسخه‌ها را مقایسه می‌کند. می‌دانید این فناوری چقدر محققان را در خصوص هزینه‌های نسخه‌پژوهی مدد رسانده و باعث صرفه‌جویی شده است. نتیجه اینکه به راحتی

من به عزیزان مرکز نور می‌گویم که قدر کارتان را بدانید. کار شما آن قدر ارزشمند است که دعای همه اهل علم را به دنبال خود دارید. تولیدات نور نیز برخی مراحل تحقیق و پژوهش را آسان‌سازی و کم‌هزینه کرده و موجب گرایش و استقبال بیشتر به تحقیق شده است. امیدوارم شما نرم‌افزاری هم بسازید که بتواند انس با نهج‌البلاغه را برای عموم جامعه آسان کند و همگان به معارف این کتاب شریف دسترسی داشته باشند



نقش فناوری در پژوهش‌های نهج‌البلاغه

«در پژوهش نهج‌البلاغه و ابعاد مختلف آن، حتماً فناوری نقش ایفا می‌کند؛ هم در شناخت متن، هم در شناخت منابع نهج‌البلاغه، هم در فهم متن.

شناخت منابع نهج‌البلاغه، خدمت بزرگی است که فناوری به این کتاب انجام داده است. سال‌ها این شبهه مطرح بود که نهج‌البلاغه، نقل مرسل است و منبعی برای آن ذکر نشده است؛ یعنی از ۴۸۰ حکمت، ۹ کلمه غریب، ۷۹ نامه و ۲۴۱ خطبه، فقط ۱۷ منبع ذکر شده است؛ ولی فناوری دیجیتال همه منابع را استخراج



برای تولید محتوا در شبکه‌های اجتماعی و گرفتن بخشی از عرصه و مخاطب در این شبکه‌ها، باید نیروی تربیت کنیم؛ نیروهایی که هم بایسته‌های شبکه‌های اجتماعی را بدانند و هم مسلط به معارف نهج‌البلاغه باشند. نهج‌البلاغه چنان کششی دارد که هر قشری با هر سلیقه و اعتقادی می‌تواند از آن بهره‌برد و برایش آموزنده باشد

روان کرده است. این امر نیز از برکات فناوری اطلاعات است.

جامعه امروز ما با جامعه قبل از فناوری، قابل مقایسه نیست. امروز ذهن افراد با طوفانی داده‌ها و اطلاعات مواجه است؛ درحالی‌که قبلاً یک یا چند منبع اطلاعاتی محدود در تمام عمر یک فرد به او می‌رسید؛ یعنی ورودی‌های اطلاعات، بسیار محدود بودند؛ برخلاف الآن که انسان زیر بمباران اطلاعات قرار گرفته است. درستی‌آزمایی داده‌ها هم به‌سادگی قابل انجام نیست و به همین سادگی، دین و قدرت تشخیص افراد از بین می‌رود.

اساساً وجود شبکه‌های اجتماعی، آفتهایی را در جامعه دارد و متأسفانه، حضور علاقه‌مندان به قرآن و نهج‌البلاغه کم‌رنگ است. افزون‌براین، شبهات بسیار هنرمندانه‌ای در این شبکه‌ها طرح می‌شود؛ ولی پاسخ آنها توسط ما، هنرمندانه و مناسب با اقتضائات شبکه‌های اجتماعی نیست و کم هستند افرادی که این هنر را داشته باشند. یاد دارم که در ایام فتنه حجاب، وقتی سرود «سلام فرمانده» را در ورزشگاه آزادی خوانده بودند، یکی از براندازها گفته بود: اگر شاهنشاه این ورزشگاه را برایتان نمی‌ساخت، سرودتان را کجا می‌خواستید بخوانید؟ یک نفر که آشنا به اقتضائات شبکه‌های مجازی بود، جواب داد: در بحرین! می‌دانید این جواب، چقدر معنا دارد!

برای تولید محتوا در شبکه‌های اجتماعی و گرفتن

به متن واحدی از نهج‌البلاغه می‌رسیم و کنارش شروح و ترجمه‌ها را می‌بینیم. همچنین، به کمک فناوری‌های دیجیتال، فهرست تمامی منابع و کتب موجود در کتابخانه‌ها به‌آسانی در اختیار پژوهشگران است و می‌توانند در آن جست‌وجو کنند و می‌دانند کتاب مورد نظرشان، در کدام کتابخانه است؛ کاری که در گذشته، یک آرزو و خیال بود.»

هوش مصنوعی و آینده پژوهش

حجت‌الاسلام والمسلمین استاد احمد غلامعلی، با تأکید مجدد بر نقش سازنده فناوری در تسریع و دقت تحقیقات در عرصه‌های مختلف نهج‌البلاغه‌پژوهی، و اشاره به آینده پژوهش‌ها با آمدن هوش مصنوعی، گفت:

«فناوری را باید مدیریت کرد. هم از مزیت‌ها بهره‌برد و هم از آسیب‌ها مراقبت نمود. نعمت بزرگی در اختیار ماست. من به عزیزان مرکز نور می‌گویم که قدر کارتان را بدانید. کار شما آن قدر ارزشمند است که دعای همه اهل علم را به دنبال خود دارید. تولیدات نور نیز برخی مراحل تحقیق و پژوهش را آسان‌سازی و کم‌هزینه کرده و موجب گرایش و استقبال بیشتر به تحقیق شده است. امیدوارم شما نرم‌افزاری هم بسازید که بتواند انس با نهج‌البلاغه را برای عموم جامعه آسان کند و همگان به معارف این کتاب شریف دسترسی داشته باشند.»

جایگاه فناوری در فهم نهج‌البلاغه

استاد احمد غلامعلی در ادامه توضیح نقش فناوری در پژوهش‌های نهج‌البلاغه، به اهمیت فناوری در فهم متن پرداخت و افزود:

«کنار هم قرار گرفتن متون مختلف در کنار لغت‌نامه‌ها، فهم متن به‌خصوص بخش‌های سخت و صعب متن، مانند ضرب‌المثل‌ها را در کلام حضرت آسان کرده است؛ مثلاً در فرازی از خطبه حضرت می‌فرماید: «وَأَيُّمُ اللَّهُ لَا فَرْطَنَ لَهُمْ حَوْضًا أَنَا مَاتِحُهُ لَا يَصْدُرُونَ عَنْهُ وَلَا يَعُودُونَ إِلَيْهِ.» در این عبارت، یک ضرب‌المثل آورده شده که مقایسه متن و ارتباطدهی نسخه‌ها و لغت‌نامه‌ها با عبارت، فهم متن را

کاستی‌های تحقیق فناوریانه

عضو هیئت علمی دانشگاه قرآن و حدیث و معاون پژوهشی پژوهشکده علم و معارف حدیث دارالحدیث در حاشیه نشست به موضوع کاستی‌های پژوهش فناوریانه اشاره کرد و گفت:

«یکی از آسیب‌هایی که در کنار مزیت‌ها باید مراقب آن باشیم، توهم خودعالم‌پنداری است. در گذشته، بزرگان ما نهج‌البلاغه را آن قدر هضم کرده بودند که شاگردانشان را شیفته می‌کردند. الآن با نرم‌افزارها، حجم بالایی از اطلاعات در اختیار کاربر قرار می‌گیرد و او متوهم می‌شود که همه چیز را می‌داند؛ درحالی‌که هنوز این معارف بلند، به جان او ننشسته است. از این رو، عده‌ای توهم فهم عبارات نهج‌البلاغه را دارند که متأسفانه، تعدادشان کم هم نیست. عده‌ای زیاد مطالعه می‌کنند و متوهم می‌شوند که در همه ظرافت‌های نهج‌البلاغه استاد شدند و حتی کلاس و درس برگزار می‌کنند!

این امر، سبب می‌شود فهم نادرست و ناقص رواج پیدا کند. در گذشته، برای یافتن مطلب، همه کتاب مطالعه می‌شد که تسلط خوبی در مورد مطلب به محقق می‌داد؛ اما با نرم‌افزار به صورت نقطه‌ای فقط متن مورد نظر را در کتاب می‌خوانیم و از دیگر مباحث و حواشی آن بی‌خبر می‌مانیم. اینجاست که دسترسی به هندسه ذهنی مؤلف، برای ما از دست می‌رود و نمی‌فهمیم او چه کرده است.» ■



بخشی از عرصه و مخاطب در این شبکه‌ها، باید نیرو تربیت کنیم؛ نیروهایی که هم بایسته‌های شبکه‌های اجتماعی را بدانند و هم مسلط به معارف نهج‌البلاغه باشند. نهج‌البلاغه چنان کششی دارد که هر قشری با هر سلیقه و اعتقادی می‌تواند از آن بهره ببرد و برایش آموزنده باشد. ما هم باید به شیوه نهج‌البلاغه تبلیغ کنیم.

شاید برخی فرازهای این کتاب، دارای چالش و حواشی باشد؛ اما معارف و نکات ارزشمند و کاربردی فراوانی دارد. نباید به جهت چند نقطه مجهول و غیرقابل توضیح، باقی معارف را رها کنیم. ما می‌توانیم نهج‌البلاغه را به شکل عمومی و کاربردی به جامعه عرضه کنیم. رهبر معظم انقلاب فرموده: حضرت امیر المؤمنان (ع) در نهج‌البلاغه تلاش نمود تا قرآن کریم را در جامعه زمان خودشان پیاده کند و تا حد توانش این کار را انجام داد. حال، نوبت ماست تا معارف نهج‌البلاغه را که بازتاب معارف قرآن کریم است، در جامعه گسترش دهیم.»

یکی از آسیب‌هایی که در کنار مزیت‌ها باید مراقب آن باشیم، توهم خودعالم‌پنداری است. در گذشته، بزرگان ما نهج‌البلاغه را آن قدر هضم کرده بودند که شاگردانشان را شیفته می‌کردند. الآن با نرم‌افزارها، حجم بالایی از اطلاعات در اختیار کاربر قرار می‌گیرد و او متوهم می‌شود که همه چیز را می‌داند؛ درحالی‌که هنوز این معارف بلند، به جان او ننشسته است